

Ljiljana Šarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb

INTERPRETACIJA POGODBENIH REČENICA

U ovome će se radu, nakon osvrta na materijalnu implikaciju, ispitati koliko neke zamisli teorije mentalnih modela mogu pridonijeti opisu odnosa antecedenta i konzekventa u nekim pogodbenim rečenicama u hrvatskome te tako i interpretaciji tih rečenica.

1. Uvod

Ima rečenica s formalnim oznakama uvjetnosti¹ koje se i oblikom i značenjem čine bitno različitima od opisanih uvjetnih struktura u gramatikama. No, kako su gramatike djelomični opisi pisanoga jezika, nije neobično da ne bilježe činjenice koje pripadaju govoru.² Ne čini se da se one mogu uklopiti i u jedan dosad poznat strogo definiran model, bio on logičke, filozofske ili lingvističke naravi. Unatoč tome, govornici razumiju različite njihove tipove, bar koliko se može zaključiti na temelju njihove porabe. U ovome tekstu zanima nas semantika pogodbenih rečenica, njihovo razumijevanje koje nije uvjetovano samo formalnim sintaktičkim pravilima koja opisuju njihove sastavnice i pravila o slaganju tih sastavnica. Naziv *pogodbena rečenica* pokriva nam i rečenice s vanjskim oznakama uvjetnosti (veznikom *ako* i njegovim istovrijednicama), koje se i oblikom i značenjem mogu činiti bitno različitima od opisanih uvjetnih struktura u gramatikama.³

¹ Od naziva mi se *pogodbene rečenice* primjerenijim čini naziv *uvjetne rečenice*, koji uostalom odgovara njihovu značenju (jednom je rečenicom izražen uvjet za ostvarenje sadržaja druge rečenice (*Ako dođe Ivan, otići ćemo s njim na izlet*), kao i nazivima za taj tip rečenica u svjetskim jezicima. A podvrsti je uvjetnih rečenica prikladan naziv *pogodbene rečenice*. Takve su česte u dječjem govoru i doista su vrsta *nagodbe* (*Ako budem dobar, kupit ćeš mi pušku?*). No, u skladu s gramatičkom tradicijom, u ovome radu promatrana se vrsta rečenica naziva pogodbenim rečenicama.

² O pogodbenim rečenicama toga tipa pisano je u Šarić 1995.

³ Puno rečenica ima klasičan antecedent pogodbene rečenice, a netipičan "konzekvent": takva struktura u cjelini često je primjerice poticaj, zabrana, prijetnja ili obećanje.

Vrste je pogodbenih rečenica te vremenske oznake u njima, osobito s obzirom na opreku između relativne i apsolutne porabe tih vremenskih oznaka, razradio R. Katičić.⁴ Pokazao je da se među pogodbenim rečenicama u hrvatskome jeziku mogu prepoznati četiri vrste (realne i eventualne koje ne izriču rezerve prema pretpostavljenju uvjetu, te potencijalne i irealne koje je izriču) koje gramatičkim značenjem odgovaraju četirima vrstama grčkih pogodbenih rečenica (Katičić 1986:223). Tomu se opisu standardnih pogodbenih rečenica nema što pridodati.

Opisi stvarnih pogodbenih rečenica i rečenica koje im samo po nekim formalnim oznakama nalikuju u svjetskim jezicima odmaknuli su se od problema njihove realnosti, eventualnosti ili irealnosti jer se značenje i poraba velike skupine rečenica tim kategorijama ne može obrazložiti.

Okviri jednoga od suvremenijih pristupa pogodbenim rečenicama, u kojima ćemo se kretati u ovome radu, nalaze se u radovima F. P. Ramseya (1931), R. C. Stalnakera (1975) i M. D. Brainea (1979). U njima su postavke psihološke teorije koju je, uz proširenje pojmom mentalnih modela, P. N. Johnson-Laird (1986) primijenio na opis pogodbenih rečenica u engleskome. Ta teorija preispituje i ponovo definira logička svojstva pogodbenih rečenica i procese zaključivanja koji su povezani s njihovom interpretacijom.

Pogodbene rečenice i njihova veza s deduktivnim mišljenjem naznačuju da zaključivanje može ovisiti o stvaranju mentalnih modela premisa koje su protuprimjeri polaznim premisama. To bi značilo da logička svojstva pogodbenih rečenica proizlaze iz njihove interpretacije, a ne iz bilo kakvih s njima povezanih formalnih pravila.

2. Teorija mentalnih modela

Teorija mentalnih modela jedan je od načina psihološkoga osmišljavanja jezičnih činjenica na tragu semantike mogućih svjetova. Pojam mogućega svijeta omogućuje intenzionalnu interpretaciju iskaza kao dvomjesnu funkciju nad skupom mogućih svjetova, interpretaciju koju je moguće shvatiti kao potencijalno moguće umnožavanje ekstenzionalne interpretacije.

Mentalni model pogodbene rečenice temelji se na interpretaciji. Nakon početnih zaključaka traži se alternativna interpretacija koja može pokazati da su zaključci netočni. Pravila zaključivanja ovise o mogućnosti interpretiranja pogodbenih rečenica i o traženju protuprimjera za moguću interpretaciju.

⁴ O pogodbenim rečenicama nije puno pisano izvan gramatičkih opisa. Dosta se njima, u prošleme stoljeću, bavio A. Musić (Rečenice s konjunkcijom “da” u hrvatskom jeziku, *Rad JAZU* 142, Zagreb 1900, Rečenice s konjunkcijama “ako, neka, li” u hrvatskom jeziku, *Rad JAZU* 134, Zagreb 1898; Kondicional u hrvatskom jeziku, *Rad JAZU* 127, Zagreb 1896, 140–209; Relativne rečenice u hrvatskom jeziku, *Rad JAZU* 138, Zagreb 1899, 70–117).

Prema P. Johnson-Lairdu, stvaranje je mentalnih modela ustvari proširenje teorije razumijevanja, a očituje se u sljedećim koracima:

- stvaranju mentalnoga modela stanja stvari koje opisuju premise;
- oblikovanju informativne konkluzije koja je točna u svim modelima premisa koje su stvorene; ako postoje samo trivijalno točne konkluzije, iz premisa se ne izvodi konkluzija;
- pokušaju stvaranja alternativnoga modela premisa koji vodi do netočne konkluzije. Ako takav model postoji, napušta se konkluzija i vraća drugomu koraku. Ako nema takvoga modela, tj. ako su ograničene mogućnosti svojstvene ograničenu modelu ispitane, konkluzija je valjana. Ako se ispituje valjanost konkluzije, provodi se samo ovaj korak (Johnson-Laird 1986:58).⁵

Model se za pogodbene rečenice temelji na značenju antecedenta, uvjetu i poznavanju konteksta, što uvjetuje prirodu i stupanj povezanosti antecedenta i konzekventa. Taj proces može rekurzivno definirati antecedentni model – stanje stvari konzekventa može biti relevantno sudioniku u antecedentnome modelu – ili se može pokazati da između dvaju modela postoji vremenska, uzročna ili deontička⁶ veza.

Logička svojstva pogodbenih rečenica mijenjaju se u skladu s okolinom u kojoj se pojavljuju. Ovisi o vezi između antecedenta i konzekventa, a ona pak o stavovima. Čak i kad antecedent potpuno određuje stanje stvari u kojem se procjenjuje konzekvent, relacija može biti sadržanost:

(1) Ako netko ima odijelo, ima hlače i sako.

ili uzajamno uključivanje:

(2) Ako ima muža, znači da je udata.

Prvi primjer naznačuje oblik zaključaka *modus (ponendo) ponens* i *modus*

⁵ »Step 1. Construct a mental model of the state of affairs that the premises describe.

Step 2. Formulate, if possible, an informative conclusion that is true in all the models of the premises that have so far been constructed. If there is no informative conclusion but only trivially valid ones, then no conclusion is drawn from the premises.

Step 3. Try to construct an alternative model of the premises that renders the conclusion false. If there is such a model, abandon the conclusion and return to step 2. If there is no such model, i. e. the finite possibilities inherent in a finite model have all been examined, then the conclusion is valid. If a given conclusion is to be evaluated, then only this step need be carried out.« (Johnson-Laird 1986: 58).

⁶ Pridjev označuje vezu iskaza koji se odnose na normu. Deontika, tj. deontička logika ogranak je simboličke logike, ogranak modalne logike koji se bavi odnosom među rečenicama koje se bave normama, tj. sadrže normativne iskaze, npr. *Svi radnici moraju iskoristiti ovogodišnji godišnji odmor do kraja travnja sljedeće godine.*

(tollendo) tollens, a drugi potvrđuje valjanost zaključaka:⁷

(3a) Ona je udata. Znači da ima muža.

b. Ona nema muža. Znači da nije udata.

Kad je odnos između antecedenta i konzekventa relevantan, pogodbeni rečenica istinita je ako i samo ako je konzekvent istinit. U suprotnome, pogodbeni rečenica istinita ako i samo ako je konzekvent istinit u antecedentnom modelu i ako nema alternativnoga modela u kojem bi bio neistinit. Većina pogodbenih rečenica izmiče jasnim istinitosnim uvjetima⁸ jer im antecedenti i uvjerenja koja izazivaju stvaraju nedovoljno ograničenja na skup mogućih antecedentnih modela. Ako je konzekvent ilokucijskoga tipa, onda se ekstenzija pogodbene rečenice ne mijenja. Stanje stvari u kojem se nešto zahtijeva odgovara modelu koji postavi antecedent.

3. Veza između antecedenta i konzekventa, materijalna implikacija i istinitosni uvjeti pogodbenih iskaza

»O materijalnoj implikaciji govori se kada se zanemari bilo kakva sadržajna veza implikacijski povezanih iskaza, a u obzir uzima samo njihova istinitost ili neistinitost.« (Klaus 1972:78).⁹

Za materijalnu implikaciju vrijedi: složeni će sud imati vrijednost 'neistinito' samo ako je antecedent istinit, a konzekvent neistinit. U svim drugim slučajevima imat će vrijednost 'istinito'. To se može prikazati istinitosnom tablicom:

p	q	$p \rightarrow q$
I	I	I
I	N	N
N	I	I
N	N	I

Sljedeće rečenice ilustriraju svaki od redova u tablici:

⁷ Pogodbena rečenica sama sobom ne tvori zaključka. Oba tipa zaključka zahtijevaju dvije premise:

modus ponens

Ako je ona udata, ima muža.
 Ona je udata.

Ona ima muža.

modus tollens

Ako ona nije udata, nema muža.
 Ona nema muža.

Ona nije udata.

⁸ To znači da u bivalentnoj logici istinitosnih tablica može biti samo osam, a za ustanovljavanje istinitosti svake pojedine rečenice valja imati dodatnu obavijest. Ako je nema, u bivalentnoj će logici odgovor biti dvoznačan, u trovalentnoj troznačan itd.

⁹ »Man spricht von materieller Implikation, wenn von irgendwelchen inhaltlichen Zusammenhängen zwischen den durch die Implikation verknüpften Aussagen abgesehen wird und nur deren Wahrheit oder Falschheit Berücksichtigung findet.« (Klaus 1972:78).

- (1a) Ako je $1+1 = 2$, željezo je kovina.
- b. Ako je $1+1 = 2$, željezo nije kovina.
- c. Ako je $1+1 = 3$, željezo je kovina.
- d. Ako je $1+1 = 3$, željezo nije kovina.¹⁰

S gledišta prirodnoga jezika, izrazi *ako...onda* nisu tako jednoznačni da bi bili izrazi materijalne implikacije. S druge strane, višeznačnost izraza prirodnoga jezika u logici nema posebnoga značaja. Materijalna implikacija ne može opisati ni dio pogodbenih rečenica koje se, ovisno o gramatičkome sustavu nekih jezika nazivaju indikativnima,¹¹ a koje bi u sadržajnoj podjeli po stupnju vjerojatnosti izrečenih događaja bile realne pogodbene rečenice. Opis irealnih pogodbenih rečenica naravno nije moguć u okviru bivalentne logike.

Analizirajući razliku između znanstvene uporabe jezika i »jezika u životu« G. Frege (1966:82–86) pronalazi u njima dvije suprotne točke: prva je izjednačivanje »nicht (nicht A und B)« i »wenn B, so A«. Druga je kad hipotetični iskaz (2) (koji citiramo prema Frege 1966:83)

- (2) Wenn ich einen Hahn habe, der heute Eier gelegt hat, wird morgen früh der Kölner Dom einstürzen.¹²

dobije istinitosnu vrijednost 'istinito'.

U prvome slučaju nije pogođena jezična uporaba, a u drugome slučaju uvjet i ono što slijedi nemaju nikakva unutrašnjega međuodnosa.

Neistiniti se antecedent može povezati s bezbrojnim konzekventima različitih istinitosnih vrijednosti da bi zajedno stvorili više složenih iskaza s vrijednošću 'istinito':

¹⁰ Logika se ne bavi sadržajem sudova, već isključivo njihovim oblikom. Istinitosna tablica, ustanovljena na smislenim sudovima, može se primijeniti i na besmislene i neodržive. U tome slučaju ne valja rabiti prirodnojezični veznik *ako* (koji je u smislenim pogodbama zamjenjiv logičkim poveziivačem *ako*).

¹¹ Realne pogodbene rečenice u njemačkome su primjerice u indikativu te ih karakterizira neodređena faktičnost, a u irealnim je konjunktiv – obilježava ih negiranje stvarnosti te "neistinito" kao istinitosna vrijednost antecedenta:

indikativ

- (i) Wenn er kommt, verspätet er sich. (Ako dođe, zakasnit će.)

konjunktiv

- (ii) Wenn er käme, würde er sich verspäten. (Kad bi došao, zakasnio bi.)

- (iii) Wenn er gekommen wäre, hätte er sich verspätet. (Da je bio došao, bio bi zakasnio.)

Prijevod rečenice (ii) dvoznačan je jer može značiti i uobičajenu djelatnost. U hrvatskome je raznolikost tipova pogodbenih rečenica veća nego u njemačkome.

¹² Da imam pijetla koji je danas snio jaja, sutra bi se rano srušila kelnska katedrala.

- (3a) Ako je Zemlja napravljena od stakla, onda ja mogu voziti avion.
b. Ako je Zemlja napravljena od stakla, moja će baka sutra imati 5000 godina.
c. Ako je Zemlja napravljena od stakla, onda je $3 + 3 = 6$.

Kad bi se materijalna implikacija uzela kao model opisa svih pogodbenih iskaza, svi bi prethodni primjeri bili dobro tvoreni. A čini se da to baš i nije tako. Sama neistinitost antecedenta nije u prirodnome jeziku dovoljan kriterij za istinitost iskaza. U većine pogodbenih iskaza radi se o sadržajnoj, a ne o formalnoj vezi izjava antecedenta i konzekventa; to pokazuju primjeri koji se ustrojem približuju materijalnoj implikaciji.

U iskazima kao (4) i (5) dostatna je neistinitost antecedenta da se oba pokažu značenjski prihvatljivima:

(4) Ako je to tako, pojest ću metlu.

(5) Ako Ivan svoju krtiju proda za 1000 dolara, ja ću biti sveti Ante.

Sadržajne veze između antecedenta i konzekventa tu nema. Sadržajna je uloga formalno strukturiranoga pogodbenoga iskaza u tom slučaju da se egzistencijalno neistinitom protazom preosmisli rečenica. Preoblikom protaze rečenica postaje nesložen sud suprotna značenja. Pogodbena struktura primjera (4) i (5) značenjski je bliska, ako ne i istovrijedna, strukturi iskaza (6) i (7):

(6) To ni u kojem slučaju nije točno.

(7) Ivan neće ni u kojem slučaju prodati svoju krtiju za 1000 dolara.

U rečenici (8) govornik zasigurno ne daje nikakvo obećanje, već iznosi svoju duboku uvjerenost u to da slušatelj neće iz svojega testa dobiti peticu:

(8) Ako sljedeći test iz francuskoga napišeš za pet, dat ću ti 1000 kuna.

Govornik ne uspostavlja vezu između antecedenta i konzekventa; u tim primjerima postoji formalna, ali ne i sadržajna veza između njih. Uloga tih pogodbenih rečenica nije u tome što iskazuju što bi bilo da je pogodeno stanje stvari izrečeno u antecedentu, nego u tome što naglašuju nemogućnost ostvarenja uvjeta izrečena u antecedentu. Istinitost ili neistinitost konzekventa u takvim primjerima ne igra nikakvu ulogu.

Kad neke pogodbene strukture intenziviraju u antecedentu izneseno stanje stvari, to nije identično na čisto sintaktičkim temeljima postavljenu opisu materijalne implikacije. Odnosi se dobro pogađaju odredi li se q kao posebno jaka negacija p -a. To što među njima nema istinske povezanosti, nije dovoljno da budu opisane kao irealne pogodbene rečenice. Značenje se rečenice

(9) Ako se kocka šećera stavi u vodu, rastapa se.

nikako ne može poistovjetiti sa značenjem sljedeće:

(10) *Ni u kojem se slučaju kocka šećera ne stavlja u vodu.

Osjećajući neprikladnost materijalne implikacije za opis mnogih pogodbenih iskaza, H. Reichenbach (1944:166–168) uveo je pojam kvaziimplikacije. Kvaziimplikacija u istinitosnoj tablici donosi i istinitosnu vrijednost

‘trovalentno’ (troznačno):¹³

p	q	ako p, onda q
I	I	I
I	N	N
N	I	trovalentno
N	N	trovalentno

Istinitosna vrijednost ‘trovalentno’ varijabla je koja u kontekstu postaje konstantom s vrijednošću ‘istinito’, ‘neistinito’ ili ‘trovalentno’. Dva se zadnja reda tablice mogu interpretirati u smislu ‘o tome nije ništa kazano’.

Pogodbenim je strukturama u prirodnome jeziku više prilagođeno gledanje na istinitosne uvjete u modelnoteoretskoj semantici, što će se poslije vidjeti.

4. Kompozicionalnost i interpretacija pogodbenih rečenica

Da bi se ispitalo može li teorija mentalnih modela pružiti dovoljan okvir za proučavanje pogodbenih rečenica, treba krenuti od pretpostavke povezane s njihovom interpretacijom – da se i na analizu pogodbenih rečenica može primijeniti načelo kompozicionalnosti. Ako bi se interpretacija pogodbenih rečenica mogla temeljiti na kompozicionalnosti, interpretacija bi konzekventna pogodbene rečenice bila jednaka interpretaciji te surečenice kad se pojavi izolirano, ali u kontekstu koji značenjski zadovoljava značenje antecedenta. U tome bi smislu za interpretaciju pogodbene rečenice bilo dovoljno interpretirati glavnu surečenicu.

Ako su govornik i slušatelj svjesni sadržaja antecedenta, tj. odgovarajućega stanja stvari, antecedent se može i ispustiti. Primjerice, promatra li majka dijete koje se sprema zapaliti šibicu u neposrednoj blizini novih zavjesa, može mu reći:

(1) Udarit ću te.

Ta izjava ne znači da će ga udariti u svakome slučaju, već da će to učiniti zapali li ono šibicu. Ako je nesigurna u vezi s djetetovim namjerama, može uslijediti iskaz:

(2) Ako zapališ šibicu, udarit ću te.

Čak se i iz irealnih pogodbenih rečenica antecedent može ispustiti ako su govornik i slušatelj svjesni da je antecedentni događaj bio moguć, ali se nije ostvario. Pa je majka, vidjevši da je dijete htjelo upaliti šibicu, ali ipak nije, mogla reći:

(3) Bila bih te udarila.

¹³ Navedena je nepotpuna tablica. Trovalentnih tablica za pogodbene rečenice ima 27.

gdje izjava znači da bi to bila učinila da je dijete zapalilo šibicu.

Prema tome, čini se da je uloga antecedenta da uspostavi kontekst, stanje stvari koje se uzima zdravo za gotovo kad se interpretira konzekvent.

Kad su govornik i slušatelj svjesni da aktualno stanje stvari odgovara antecedentu, nije za očekivati izjava:

(4) Ako zapališ šibicu...

u kontekstu u kojem je dijete već uzelo šibicu i zapalilo je.

Sličan generički antecedent (s glagolom u prezentu) može se uporabiti ako se naznačuje neko stanje stvari i naglašuje što se može dogoditi pri svakom njegovu ozbiljenju:

(5) Ako uzmeš šibice...

Kako antecedent uspostavlja interpretacijski kontekst, nameću se i neka ograničenja njegovu obliku: on mora biti izjava u odgovarajućem vremenu.

4.1. Interpretacija antecedenta

Značenje pogodbenih rečenica obilježava mogućnost predviđanja stanja stvari koje bi moglo odgovarati realnosti ili joj ne bi moglo odgovarati. Stanje stvari metafizički može biti trovrсно: a) stvarno stanje stvari, b) realna mogućnost, c) hipotetično stanje stvari.

Stvarno stanje stvari izrečeno je tvrdnjom:

(6) Karl Gustav je švedski kralj.

Stvarna mogućnost, tj. događaj koji je moguć u odnosu na stvarno stanje stvari, izrečena je sljedećim antecedentom:

(7) Ako kralj Karl Gustav abdicira...

Hipotetično stanje stvari izriče nestvarni antecedent:

(8) Da je kralj Karl Gustav abdicirao...

On designira jednom moguć, a sada imaginaran događaj koji se uzima hipotetično u odnosu na stvarno stanje stvari. Razlika je između stvarne mogućnosti i hipotetičnoga stanja razlika između stvarne povijesti i njezinih hipotetičnih alternativa. Stoga nema razlike u istinitosnim uvjetima dviju vrsta pogodbenih rečenica kad referiraju na buduće događaje:

(9) Ako itko uporabi nuklearno oružje, dogodit će se ekološka katastrofa.

(10) Kad bi itko uporabio nuklearno oružje, izbila bi ekološka katastrofa.

Jedina je razlika u tome što primjer (10) naznačuje da je mogućnost uporabe nuklearnoga oružja pomalo udaljena, a ne sasvim bliza.

Ima razlika u prihvatljivosti nekih ilokucija, a u vezi su s tim uključuje li referencija na budućnost stvarnu mogućnost ili hipotetičnost. Antecedent koji izražava stvarnu mogućnost može se spojiti s performativom ili zahtjevom:

(11) Ako mi dodaš bocu šampanjca, nadjet ću ovomu brodu ime »Marija«.

Antecedent koji izražava hipotetični događaj u budućnosti koji je alter-

nativa stvarnosti manje je prikladna prethodnica performativima ili zahtjevima:

- (12) Ako bi mi dodala bocu šampanjca, nadjet ću ovomu brodu ime »Marija«.

Antecedent rečenice

- (13) Da se Marilyn Monroe nije otrovala tabletama za spavanje, netko bi je ubio.

izriče hipotetičnu mogućnost koja ne zahtijeva razmatranje stvarnoga prošloga događaja, već hipotetičnoga alternativnoga događaja u kojem se Marilyn Monroe nije otrovala tabletama za spavanje, već ju je netko ubio.

Kontrastni sustav stvarnih stanja, nestvarnih stanja i hipotetičnih stanja i mogućnosti različit je s obzirom na vrstu diskursa. Stoga se ista podjela pogodbenih rečenica na tri vrste može odnositi i na stvarni i na fikcijski diskurs.

Neke pogodbene rečenice premošćuju jaz između fikcijskoga i stvarnoga:

- (14) Da je Hamlet kralja odmah ubio, drama bi doživjela neočekivan prekid.
a neke između stvarnoga i fikcijskoga:

- (15) Da je »Hamlet« sapunica, Hamlet bi na kraju oženio Ofeliju.

4.2. Priroda veze između antecedenta i konzekventa

Kad se uspostavi model interpretacije antecedenta, i konzekvent se može interpretirati u odnosu na nj. Nema ništa posebno u interpretaciji konzekventa samoga po sebi; problematičnija je priroda veze između antecedenta i konzekventa. Rani filozofski radovi o pogodbenim rečenicama pridavali su dovoljnu pozornost toj vezi (Goodman 1947), da bi ona u nekim teorijama bila zanemarena (Stalnaker 1975, Lewis 1973) uz postavku da je pogodbeni rečenica istinita ako je u relevantnome svijetu (svjetovima) u kojem je istinit antecedent istinit i konzekvent, bez obzira na to postoji li između njih kakva veza ili ne.

Premda je konzekvent zasigurno istinit u stanju stvari koje karakterizira antecedent, nije uobičajena izjava:

- (16) Ako kralj Karl Gustav abdicira, psi imaju buhe.

Takva će tvrdnja biti interpretirana tako da se uspostavi neka veza između antecedenta i konzekventa, a slušatelji će tražiti prikladan kontekst da ih povežu.

Neke se pogodbene rečenice mogu osmisliti samo ako se ima na umu veza između antecedenta i konzekventa. Dvije su točke koje se tiču toga odnosa: njegova priroda i njegov stupanj, tj. u kolikoj mjeri antecedent uvjetuje stanje stvari u kojem treba procijeniti konzekvent.

Priroda veze između antecedenta i konzekventa uključuje i vremensku komponentu. Ako antecedent pogodbene rečenice referira na specifičan do-

gađaj ili na vremenski ograničeno stanje, konzekvent može referirati na događaj ili stanje koje se pojavilo ranije, istodobno ili kasnije.

Antecedent koji referira na sadašnjost može se povezati s događajima ili stanjima u prošlosti i budućnosti:

(17a) Ako danas svrati Nikola, znači da se dogovara s mojim ocem.

b. Ako danas svrati Nikola, znači da će se sutra dogovoriti s mojim ocem.

c. Ako danas svrati Nikola, znači da se jučer dogovorio s mojim ocem.

Antecedent koji referira na budućnost može se slično povezati sa stanjima koja su bila ranije, koja su sada, ili će se tek dogoditi.

(18a) Ako danas svrati Nikola, znači da se jučer dogovorio s mojim ocem.

b. Ako danas svrati Nikola, znači da se danas dogovara s mojim ocem.

c. Ako danas svrati Nikola, znači da će se sutra dogovoriti s mojim ocem.

U tom se slučaju i vrijeme izjave i događaji koji su joj prethodili mogu pojaviti prije antecedentnoga stanja. Iste su mogućnosti otvorene i antecedentu koji se odnosi na prošlost:

(19a) Ako je jučer svratio Nikola, znači da se jučer dogovorio s mojim ocem.

b. Ako je jučer svratio Nikola, znači da se danas dogovara s mojim ocem.

c. Ako je jučer svratio Nikola, znači da će se sutra dogovoriti s mojim ocem.

S obzirom na te različite vremenske odnose, događaj konzekventa ne pojavljuje se nužno u isto vrijeme kad i događaj antecedenta. Nužno je stvoriti scenarij koji vodi od modela antecedenta do događaja konzekventa, ili od događaja konzekventa do modela antecedenta. U primjeru

(20) Ako bude kišilo, šuma će biti mokra.

model antecedenta trebao bi predočiti činjenicu da će šuma biti mokra, a pogodbeni rečenica bila bi ista bez stvaranja scenarija. Ali u primjeru

(21) Ako bude kišilo, šuma će bujati.

antecedentni model neće predočiti šumu koja buja jer to nije trenutni događaj, već je moguća posljedica u bliskoj budućnosti. Stoga interpretacija konzekventa pogodbene rečenice zahtijeva stvaranje scenarija koji se temelji na početnom modelu antecedenta i vjerovanju u odnos između antecedenta i konzekventa. Priroda vjerovanja na temelju koje je izgrađen scenarij uvjetovat će prirodu odnosa između antecedenta i konzekventa. Pogodbene rečenice

(22) Ako je staklo boce napuklo, tekućina curi iz nje.

(23) Ako tekućina curi iz boce, staklo je napuklo.

iskazuju uvjerenje u uzročno-posljedične veze, a rečenice

(24) Ako je upravo sada ponoć, bilo je jedanaest navečer prije sat vremena.

(25) Da je jedanaest sati navečer bilo prije sat vremena, sada bi bila ponoć.

iskazuju vjerovanje u mjerenje vremena koje uspostavlja nužnu vezu između antecedenta i konzekventa. Uloga vjerovanja u interpretaciji pogodbenih rečenica previdala se u istraživanjima koja su pokušavala tvrdnje irealnih

pogodbenih rečenica svesti na uzročne odnose.

4.3. Istinitosni uvjeti i odnos antecedent—konzekvent

Istinitosni uvjeti pogodbenih rečenica ovise o mjeri u kojoj antecedent specificira situaciju u kojoj se mora procijeniti ekstenzija konzekventa. U načelu, mogla bi biti postojati tri tipa odnosa između antecedenta i konzekventa: antecedent može određivati stanje stvari u kojem se konzekvent procjenjuje u cijelosti, samo dijelom ili se uopće ne procjenjuje. Postoje rečenice svih triju vrsta; konzekvent u njima može biti u bilo kojoj ilokucijskoj ulozi. Pojam “istinitosnoga uvjeta” morao bi biti proširen tako da obuhvati značenja pitanja, zahtjeva i drugih ilokucija.

U jednom se od tipova pogodbenih rečenica antecedent ne oslanja na stanje stvari u kojem se procjenjuju istinitosni uvjeti konzekventa — on uglavnom kao bitan uvjet ističe važnost informacije koju iznosi konzekvent, primjerice:

(26) Ako ostaneš bez benzina, garaža je u blizini, dolje niz cestu.

Ta je rečenica jednostavno istinita u odnosu na to postoji li u blizini niz cestu garaža ili ne postoji. Glavni kriterij koji izdvaja taj tip pogodbenih rečenica u poseban tip jest to što antecedent izražava želju, potrebu, sklonost ili mentalno stanje koje se u načelu ne može povezati s istinitošću konzekventa, već konzekvent pruža obavijest potencijalno potrebnu onomu tko se u navedenom stanju nalazi. Opća je shema tih pogodbenih rečenica

(27) Ako p (gdje p implicira neku osobu x) želi
osjeća
treba y ,

onda (x bi mogao/trebao biti za to zainteresiran) q .

Kako konzekvent q opisuje stanje stvari za koje se pretpostavlja da je bitno x -u, to stanje mora biti stvarno ili se odnositi na stvarne mogućnosti.

(28a) Ako trebaš novac, postoji nešto u banci.

b. Ako trebaš novac, mora biti nešto u banci.

c. Ako trebaš novac, ima nešto u banci.

Prema tome, bilo bi moguće da hipotetična potreba ili sklonost bude referencija na neko stvarno stanje stvari ili realna mogućnost. Stoga bi postojala skupina pogodbenih rečenica s antecedentima koji referiraju na alternativne prošle mogućnosti, te konzekventima koji referiraju na stvarna stanja (realne mogućnosti). Takva bi bila

(29) Ako ti je trebao novac, bilo je nešto u banci.

koja tvrdi da je, prema nekom imaginarnom stanju stvari (tvoja potreba za novcem) u prošlosti, postojalo i aktualno stanje stvari (novac u banci) u tom vremenu. Pogodbena je rečenica stoga istinita ako je u dotičnom vremenu u banci bilo nešto novca.

Ima pogodbenih rečenica koje kombiniraju nestvarne antecedente s indi-

kativnim konzekventima. Na drugoj su strani pogodbene rečenice u kojima antecedent u potpunosti determinira stanje stvari u kojem se procjenjuju istinitosni uvjeti konzekventa.

Rečenica

(30) Ako je netko u sobi, postoji soba koja nije prazna.

istinita je jer je konzekvent istinit u svakome mentalnome modelu svojega antecedenta. Ta skupina pogodbenih rečenica pokazuje način na koji se istinitosni uvjeti mogu formulirati u okviru teorije mentalnih modela. Pogodbene rečenice te kategorije oblika

Ako p , onda q

istinite su jedino ako je q istinito u bilo kojem mentalnom modelu p -a. Iz toga se jasno vidi da se teorija mentalnih modela i teorija mogućih svjetova mogu lako povezati. Mentalni model koji se temelji na antecedentu fragment je mnogih mogućih svjetova i stoga je konzistentan s mnogim alternativnim potpunim određenjima kakav bi svijet mogao biti, jer u tom fragmentu mnogo rečenica neće biti istinito ni neistinito. Pogodbena je rečenica istinita ako i samo ako je q istinit u svim dokučivim svjetovima u kojima je i p istinit.

Treća, česta i dosta problematična vrsta pogodbenih rečenica jesu one u kojima antecedent pruža dio, ali samo dio, opisa stanja stvari u kojem će se procijeniti konzekvent. Za to je pogodan primjer svakodnevnoga razmišljanja. Pretpostavimo primjerice da dokazi na suđenju nekoj osobi za ubojstvo pokažu da je žrtva ubijena u kinu jedne večeri, a da je optuženi te iste večeri bio u brzom vlaku za Veneciju. Moglo bi se izjaviti

(31) Ako je optuženi bio u vlaku kad se dogodilo ubojstvo, onda on mora biti nevin.

Izjava proizlazi iz sljedećih pretpostavki:

- a) osoba ne može biti na dva mjesta istodobno
- b) u vlaku nema kina
- c) nije moguće ubiti nekoga u kinu kad se u to vrijeme putuje vlakom.

Te se pretpostavke rabe u stvaranju mentalnoga modela koji se temelji na dokazima danima na sudu. Ona se mogu eksplicitno iznijeti u antecedentu pogodbene rečenice:

(32) Ako je optuženi bio u vlaku kad se dogodilo ubojstvo, a osoba ne može biti odjednom na dva mjesta, i nema kina u vlakovima, onda je optuženi nevin.

Prirodan način razmišljanja u takvim pogodbenim rečenicama jest procjenjivanje konzekventa u odnosu na model stanja stvari koje opisuje antecedent koji je uzet u skladu s općim znanjem. Nema, međutim, jednostavnoga algoritma kojim bi se mogli otkriti svi mogući uvjeti koji se moraju ispuniti da bi se jamčila nevinost; može se stvoriti mnoštvo scenarija u kojima je optuženi ipak kriv. Mogao je primjerice uporabiti daljinski kon-

troliran robot. Naravno, može se nijekati svaka takva pretpostavka, da bi se ipak potvrdila nedužnost optuženoga. Međutim, sve to još ne potvrđuje da su ispitane sve mogućnosti krivnje. Slijede dva zaključka: nema jamstva u valjanost mnogih svakodnevnih zaključaka, jer nema sigurnosti da svi modeli premisa vode konkluziji; mnogo je svakodnevnih pogodbenih rečenica nepotpuno, njihove izjave, čak i kad se uzme u obzir kontekst, nisu dostatne da precizno kažu što propozicija izražava. Stanje izrečeno u antecedentu može biti radikalno neodređeno. Teorija mentalnih modela neodređenost diskursa rješava tako da pretpostavlja da se stvara početni model (može se temeljiti na arbitrarnim izborima) koji se može mijenjati u svjetlu obavijesti koje slijede (Johnson-Laird 1986 :58). Nedvojben je izvor kasnijih rečeničnih obavijesti konzekvent. Na tragu W. Quinea, P. N. Johnson-Laird navodi dva primjera koji to potvrđuju (Johnson-Laird 1986 :72):

- (33a) If Caesar had been in command in Korea, he would have used catapults.
b. If Caesar had been in command in Korea, he would have used the atom bomb.

U prvome primjeru konzekvent sugerira antecedentni model u kojem se predstavlja vojna oprema Cezarova vremena, a u drugome primjeru konzekvent sugerira antecedentni model koji ističe Cezarovu agresivnu prirodu. Zahvaljujući tim modelima, obje su pogodbene rečenice smislene, premda im antecedent u odnosu na istinitosnu vrijednost ostaje neodređen.

Istinitosni uvjeti pogodbene rečenice ovise o tome kojoj kategoriji pripada:

- a) kategoriji u kojoj će rečenica biti istinita samo ako joj je istinit konzekvent;
b) kategoriji u kojoj će rečenica biti istinita samo ako je konzekvent istinit u bilo kojem modelu svojega antecedenta;
c) kategoriji u kojoj će rečenica biti istinita samo ako je konzekvent istinit s obzirom na model koji se temelji na antecedentu i bilo kojem relevantnome uvjerenju (uključujući i ona koja izaziva konzekvent) i ako ne postoji model u kojem je konzekvent neistinit. U tome slučaju antecedent ne mora imati jasno određene istinitosne uvjete, pa će biti nemoguće ustanoviti je li on istinit ili neistinit. Kako je nemoguće ustanoviti kojoj kategoriji pogodbeni rečenica pripada samo na temelju antecedenta, njezini istinitosni uvjeti ovise o odnosu između antecedenta i konzekventa.

5. Zaključak

Neka se svojstva pravih pogodbenih rečenica, a naročito onih koje su to samo po svojim formalnim oznakama, ne mogu opisati klasičnim metodama gramatičkoga opisa. Teorija mentalnih modela jedan je od načina psi-

hološkoga osmišljavanja pogodbenih rečenica na tragu semantike mogućih svjetova. Mentalni model pogodbene rečenice temelji se na interpretaciji. Nakon početnih modela – zaključaka traži se alternativna interpretacija koja može pokazati da su zaključci netočni. Početni model može se mijenjati u svjetlu obavijesti koje slijede. Pravila zaključivanja ovise o mogućnosti interpretiranja pogodbenih rečenica i traženju protuprimjera za polaznu interpretaciju.

U tekstu se preispitalo da li uopće, i koliko, teorija mentalnih modela može pridonijeti drukčijem promatranju logičkih svojstava pogodbenih rečenica u odnosu na istinitost, svojstava koja u njezinu okviru proizlaze iz interpretacije rečenica, procesa zaključivanja povezanih s njihovim razumijevanjem.

Literatura

- Barić, E. (i dr.) 1990. *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Braine, M. D. S. 1979. On some claims about if–then, *Linguistics and Philosophy* 3, 35–47.
- Comrie, B. 1986. Conditionals: a typology, u knjizi E. Closs Traugott (et al., eds.) *On Conditionals*, 77–99, Cambridge University Press.
- Fauconnier, G. 1985. *Mental Spaces: Roles and Strategies*, Cambridge University Press.
- Frege, G. 1966. *Logische Untersuchungen*, Göttingen.
- Goodman, N. 1947. The problem of counterfactual conditionals, *Journal of Philosophy* 44, 113–128.
- Johnson-Laird, P. N. 1983. *Mental Models: Toward a Cognitive Science of Language, Inference, and Consciousness*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Johnson-Laird, P. N. 1986. Conditionals and mental models, u knjizi E. Closs Traugott (et al., ed.) *On Conditionals*, 55–75, Cambridge University Press.
- Klaus, G. 1972. *Moderne Logik*, Abriß der formalen Logik, Berlin.
- Katičić, R. 1986. Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskome, u knjizi *Novi jezikoslovni ogleđi*, 218–223.
- Katičić, R. 1991. *Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika*, HAZU–Globus, Zagreb.
- Lewis, D. 1973. *Counterfactuals*, Blackwell, Oxford.
- Nute, D. 1980. *Topics in Conditional Logic*, D. Reidel Publ. Company.
- Ramsey, F. P. 1931. General proposition and causality, u knjizi *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays* (ed. F. P. Ramsey), Routledge and Kegan Paul, London.

- Reichenbach, H. 1944. *Philosophical Foundations of Quantum Mechanics*, University of California Press.
- Stalnaker, R. C. 1975. Indicative conditionals, *Philosophia* 5, 269–286.
- Settkorn, W. 1974. *Semantische Strukturen der Konditionalsätze*, Scriptor Verlag GmbH, Kronberg.
- Šarić, Lj. 1995. Uvjetne rečenice u hrvatskome, govorni činovi i metapreslikavanja, *Suvremena lingvistika* 40, 81–104.

Interpretation of the conditionals

Summary

The paper considers a few questions about conditional sentences: how individuals reason with them, what are their logical properties, and how their structure could be seen in the “mental models” approach.

Ključne riječi: pogodbene rečenice, logički oblik uvjeta, materijalne implikacije, mentalni modeli

Key words: conditionals, logical properties of conditionals, material implication, mental models